

روش تحقیق در مطالعات شهری

www.ketab.ir

مولفین: نوید سعیدی رضوانی، نرجس سادات فاطمی، میلاد همافر
رابعه رحیمی، مهرنوش حسن زاده، فائزه مهري
با پیشگفتاری از احمد سعیدنیا

روش تحقیق در مطالعات شهری

مشهد: کتابکده کسری، ۱۳۹۳.

۲۰۸ ص. مصور

شابک:

۹۷۸-۶۰۰-۶۵۰۹-۳۲-۷

فهرست نویسی: فیبای مختصر

یادداشت: این مدرک در آدرس <http://opac.nlai.ir> قابل دسترسی است

یادداشت: مولفین نوید سعیدی رضوانی، ترجس سادات فاطمی، میلاد همافر، رابعه رحیمی، مهرنوش حسن زاده، فائزه مهری

شناسه افزوده: سعیدی رضوانی، نوید، ۱۳۴۷ -

شناسه افزوده: سعیدنیا، احمد، ۱۳۱۷ - مقدمه نویسنده

شماره کتابشناسی ملی:

۳۷۶۹۹۱۱

کتابکده تخصصی هنر، معماری و شهرسازی کسری

روش تحقیق در مطالعات شهری

مولفین: نوید سعیدی رضوانی (استادیار دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین)، ترجس سادات فاطمی (مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد)
میلاد همافر (مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب)، رابعه رحیمی (عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد لنگرود)
مهرنوش حسن زاده (دانشجوی دکتری شهرسازی)، فائزه مهری (مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد زنجان)

ویراستار ادبی: مرتضی دوستی ثانی

صفحه آرای و آماده سازی چاپ: منا گندمکار

چاپ اول: بهار ۱۳۹۴

شمارگان: ۱۰۰۰

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مؤسسه چاپ آستان قدس رضوی

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۵۰۹-۳۲-۷

انتشارات: کتابکده کسری

نشانی انتشارات: مشهد فلسطین ۱۴ پلاک ۱۰ تلفن: ۳۷۶۷۰۰۱۹ / ۳۷۶۴۱۳۷۳-۰۵۱

کلیه حقوق چاپ و نشر این کتاب برای انتشارات محفوظ می باشد.

مرکز پخش: کتابکده کسری

تلفن: ۳۷۶۷۰۰۱۹-۰۵۱ همراه: ۵۱۲۴۴۲۱۹-۰۹۱۵

پیشگفتار

پژوهش در رشته‌های مختلف علمی در دوره‌های گوناگون تحصیلات دانشگاهی، بیش از آموزش به «تولید علم» و گسترش مرزهای دانش کمک می‌کند. روش‌های تحقیق از نظر معرفت‌انسانی در ادراک واقعیت‌های «جان» و «جهان» نیازمند جهان‌بینی علمی است. روش‌های پژوهش نیز همانند خود «علم» از دینامیسم و پویایی مداوم برخوردار است که هر روز به شیوه‌ها و رویکردهای نوینی پدید می‌آید. روش‌های کهنه نو می‌شوند، و پیوسته از قالب‌های محدود و کلاسیک پا فراتر نهاده به رازها و شیوه‌های نوین و جدید پی می‌برند.

امروز دانش‌پژوهان آشکارا دریافته‌اند که در نظام هستی «همه‌چیز به همه‌چیز» مرتبط است، و این عرصه‌ی گسترده و پیچیده در عین کثرت دارای وحدتی است که بدون درک این وحدت انسان سرگردان شده و بر رازهای نهفته آگاهی نمی‌یابد. هدف نهایی تحقیق پی‌بردن به کُنه مسائل پدیده‌هاست، اما واقعیت جهان دارای وجوهی است که شناخت هر وجه آن به روش و شیوه‌ی خاصی امکانپذیر می‌شود. منطق علمی از اصول و بنیان‌های فراگیری تشکیل شده است که در هر رشته و حوزه‌ای شیوه‌ی خاص خود را ابداع می‌کند و از این‌روی روش‌های تحقیق در علوم پایه با روش‌ها در علوم کاربردی، بویژه در رشته‌های برنامه‌ریزی و طراحی، تفاوت پیدا می‌کند. در حالی که این منطق در شیوه‌نامه‌های «مدرسه‌ای» به یکسان تدوین شده است، و تحقیق در برنامه‌ریزی و طراحی را دستخوش سردرگمی نموده و با مشکلات مواجه ساخته است. رواج این نوع نگرش (یکسان‌سازی) روش‌های پژوهشی از نحوه‌ی تفکری سرچشمه می‌گیرد که علم، هنر، و فلسفه را حوزه‌های جداگانه‌ای می‌پندارد، در صورتی که این حوزه‌ها در نگرش علمی در واقعیت‌های زندگی انسان با همدیگر هم‌پیوندند. برای روشن شدن موضوع و به‌منظور درک مباحث این کتاب لازم است به پیوند بنیادی میان علم، هنر، و فلسفه تأکید شود. علم، هنر، و فلسفه آن‌چنان با همدیگر مرتبطند که بنیان سازند معرفت آدمی نسبت به واقعیت جان و جهان، یعنی مجموعاً جهان‌بینی انسان، را تشکیل می‌دهند. وجه چهارم معرفت آدمی یعنی «دین»، که به وجوه ماورایی هستی می‌پردازد،

با سه ضلع این مثلث مرتبط بوده و جمعاً منشور معرفت انسانی را به وجود می‌آورند؛ به همین جهت امکان جدایی آنها از یکدیگر در جهان‌بینی انسان مقدور نیست، مگر در تکنیک‌ها و شیوه‌های عملی پژوهش که بنا به ضرورت هر رشته با رشته‌های دیگر متفاوت می‌شوند. به همین دلیل، و با توجه به اهمیت این موضوع در تحقیقات دانشگاهی در زمینه‌های مختلف تئوری‌های علمی، به وجه فلسفی علم پهای بسیار داده می‌شود. در واقع، بدون فلسفه‌ی علم «هستی و چیستی» یک پدیده، یا یک واقعیت یا یک واقعه، که به صورت «مسأله» بر ما ظاهر می‌شود قابل ادراک نمی‌باشد. ماهیت یا چیستی یک مسأله، در هر شاخه‌ای از علوم و فنون و هنرها، پرسش‌های بنیادین بخشی از جهان هستی را پیش‌روی ما قرار می‌دهد. وظیفه‌ی ما یافتن پاسخ‌های واقعی برای آن پرسش‌هاست. یافتن پاسخ برای «مسأله» مستلزم انتخاب روش خاص تحقیق در قالب منطق علمی و در عرصه‌ی فلسفه‌ی علم می‌باشد. بدین ترتیب، روش تحقیق شیوه‌ی ورود به عرصه‌ی آگاهی‌های خاص بشری است.

بی‌توجهی به پیوند این حوزه‌های علم، هنر، و فلسفه بیش از هر رشته‌ی دیگری تحقیقات شهرسازی را دچار سردرگمی ساخته است؛ زیرا موضوع شهر و شهرسازی به معنای دانش میان‌رشته‌ای به همه‌ی پدیده‌ها مرتبط می‌شود. پیچیدگی و دشواری موضوع تحقیق در شهرسازی موجب شده است که برخی تکنولوژیست‌ها برای آسان کردن کار موضوعات را از همدیگر جدا ساخته و تعریف‌های ساده‌تری از محتوای شهرسازی ارائه نمایند. تقسیم شهرسازی به برنامه‌ریزی و طراحی - که ضرورتی حرفه‌ای به شمار می‌آید - در عمل به جدایی علم و هنر در موضوع شهرسازی منجر شد. تقلیل‌گرایان برای توجیه این جدایی به تقسیم‌بندی صورت و محتوای آن چنین پرداخته‌اند که «برنامه‌ریزی شهری» وجه «کمی» یا کمیتی شهر را مدنظر دارد، و «طراحی شهری» به وجه «کیفی» یا کیفیتی شهر می‌پردازد. مسئولین کارگاهی در این زمینه آموزش شهرسازی را تا حد عمل نقشه‌برداری تقلیل می‌دهند، و این دو گرایش را چنین تعریف می‌کنند: برنامه‌ریزی مهارتی دویعدی و طراحی مهارتی سه‌بعدی است. بدین ترتیب، با این تقسیم‌بندی ساده‌انگارانه خود را از شر پیچیدگی و جامعیت مسائل شهری رهایی بخشیده‌اند. این استدلال ضدعلمی یا شبه‌علمی موجودیت چندگانه و جامع شهر را ساده‌سازی نموده و هر دو رشته را تا حد تکنیک‌های ساده و تولید نقشه تقلیل می‌دهد؛ به‌طوری که در محیط‌های حرفه‌ای راهکارهای برنامه‌ریزی از این مقدار هم کمتر انگاشته شده و آنرا تا حد تهیه‌ی «ماتریس کاربری زمین» و جداول آماری تقلیل داده‌اند، و رهنمون‌های طراحی را نیز در حد «دیاگرام‌های گرافیکی» فروکاسته‌اند. با این نوع ترفندها و لفاظی‌ها پیوندهای بنیادی دو گرایش شهرسازی را از هم گسیخته و وجوه اشتراک آنها، یعنی موجودیت شهر و هویت فضای مصنوع انسانی، را به سخره گرفته‌اند. فلسفه‌ی شهرسازی کاملاً با این نوع تقسیم‌بندی صوری و حرفه‌ای منافات داشته و دارد؛ زیرا این نگرش ساده‌انگارانه مانع بزرگی برای درک مسائل شهری، و مهم‌تر از آن خلق راهکارها و رهنمودهای واقعی برای بهبود وضعیت شهرها، می‌باشد. تقلیل‌گرایی در حوزه‌ی شهرسازی تا حد جدایی موضوع «کمی» و «کیفی» یک نوع

بدفهمی از منطق علم و معرفت انسانی است. برای روشن شدن این مطلب لازم است به سه نکته‌ی بسیار ساده و بدیهی، اما مهم، اشاره کنم.

نکته‌ی اول: مقوله‌ی «کیفی و کمی» از جمله مقولات دهگانه‌ی ارسطویی است، همچون: «علت و معلول» و یا مقوله‌ی «زمان و مکان» که در حقیقت با یکدیگر درآمیخته‌اند، کمی و کیفی نیز وجوه یک شئیا پدیده یا مسأله را تشکیل می‌دهند و جدایی‌ناپذیر و غیرقابل تفکیک‌اند. به عنوان مثال، اگر رابطه میان اندازه‌ی یک شهر و فرم همان شهر را اینطور مطرح کنیم که با جمعیت یک میلیون نفر و در وسعتی به اندازه‌ی صد هکتار شهر فشردهای شکل می‌گیرد، که سطوح فضاها و احجام ساختمانی و نحوه‌ی ترکیب‌بندی آنها «فرم شهری» ویزهای را به وجود می‌آورد، خواه‌ناخواه مسائل خاصی در آن شهر پدید می‌آید. حال، اگر همین یک میلیون جمعیت در وسعت ده‌هزار هکتاری اسکان یابند فرم گسترده‌ی پهنه‌ای شکل گرفته و مسائل دیگری را به وجود می‌آورد. با همین منطق می‌توان به سایر اجزای کوچک‌تر شهر از قبیل: میدان‌ها، خیابان‌ها، محله‌ها، و فضاهای جمعی نگریست و با مورد آزمون قرار دادن آنها به سادگی پذیرفت که مقوله‌ی «کم و کیف» یا کمیت و کیفیت از همدیگر جدا نبوده، بلکه با تغییر کمی کیفیت نیز تغییر می‌یابد و بالعکس. هر چند این مثال‌ها ساده هستند ولی تقلیل‌گرایان به همین شیوه‌ی ساده‌انگارانه منطق علمی را نادیده گرفته و علم، هنر، و فلسفه را که در شهرسازی به یکدیگر آمیخته‌اند از هم جدا می‌سازند.

نکته‌ی دوم: در چارچوب تحقیقات دانشگاهی ارائه‌ی «تز» پایان‌نامه یا «رساله»‌ی علمی مستلزم تدوین چارچوب نظری است، زیرا بدون چنین چارچوبی هر نوع تحقیقی معنای خود را از دست می‌دهد. در واقع، محتوای چارچوب نظری یا تحلیل و ترکیب نظریات به صورت یک «گفتمان فلسفی» مطرح می‌شود که فرضیه‌های تحقیق بر پایه‌ی آن شکل می‌گیرد، و آنگاه بررسی‌های کمی و کیفی به شیوه‌های خاص پژوهشی مورد آزمون قرار می‌گیرند. شاید گفتن این موضوع بدیهی باشد که کسب درجات PH.D و یا M.PH ناظر بر وجوه فلسفی Philosophy آن رشته در عرصه‌ی علوم است. در واقع، مفهوم فلسفه‌ی شهرسازی کوششی است برای «تبیین» پیوند میان وجوه مختلف پدیده‌های شهری. بدون چنین تبیینی دستاوردهای تحقیقات شهرسازی اعتباری نخواهد یافت. حوزه‌ی شهرسازی همواره محتاج کشف راهکارها و تمهید سوانلی برای تأمین حوائج فضایی و فیزیکی است. فرایند برنامه‌ریزی و طراحی راه‌های حصول به مقصود اندیشه‌ها و ابداع راهکارهایی را در ذهن متبادر می‌سازد که نوعی نوآوری بوده و با شیوه‌های رایج متفاوت است. ما این اندیشه‌ی نو را «خلاقیت» می‌نامیم. البته، جزئیات راهکارها در علم و هنر و همچنین در برنامه‌ریزی و طراحی متفاوت است، لیکن هر دو در یک موضوع مشترکند و آن یافتن «الگو»‌هایی - ست که در قالب محیط مصنوع زیست بشر تحقق می‌یابند؛ خلاقیتی که بر پایه‌ی شناخت واقعیت استوار گردد.

نکته‌ی سوم: هنگامی که بحث خلاقیت در شهرسازی مطرح می‌شود در واقع تلویحاً به فرایند تولید راه‌حل‌ها و راهکارها و راهنموده‌هایی برای بهبود فضاهای زیستی در مجتمع‌های زیستی اشاره می‌رود. مفهوم «خلاقیت»

در پژوهش‌های شهری به معنای «خلق فضاهای مطلوب انسانی» ست. خویشتکاری شهرسازی در همین مفهوم خلاقیت تبلور می‌یابد؛ خلاقیتی که بر پایه‌ی شناخت واقعیت شهری به بهبود فضای شهری رهنمون می‌شود و به صورت راهکارها و رهنمودهایی به ظهور می‌رسد. این موضوع ناظر بر تفاوت ماهوی شهرسازی با شهرشناسی است، زیرا با شناخت واقعیت شهری، اعم از فیزیکی یا انسانی، با روش علمی زمینه‌ی ارائه‌ی راه‌حل‌ها فراهم می‌آید. تفاوت مفهوم شهرسازی با سایر رشته‌های علوم، بویژه شاخه‌های شهرشناسی در حوزه‌ی تاریخ و جغرافیا و جامعه‌شناسی و ... در همین نکته‌ی مهم نهفته است زیرا هدف بسیاری از این رشته‌ها کشف قواعد هستی‌شناسی و ادراک ویژگی‌های پدیدارشناسی شهر است، در حالیکه هدف اصلی شهرسازی انتظام محیط زیست انسانی، یا به بیانی دقیق‌تر انتظام محیط مصنوع زیست انسانی، می‌باشد که نیل به این اهداف نیازمند کشف راهکارهایی برای حل مسأله‌ی شهری، و یا بهبود وضعیت است. با این تفاسیل، فرآیند خلاقیت نیروی سازنده‌ی شهرسازی به شمار می‌رود.

در کتاب حاضر نگاه نوینی به شیوه‌ی تحقیق شهری دیده می‌شود، یعنی با تأکید بر وجه خلاقیت در زمینه‌ی پژوهش‌های شهریه اصل این مطلب نزدیک شده است - هر چند وارد وجوه هنری و علمی مفاهیم برنامه‌ریزی شهری و طراحی شهری نمی‌شود. در حالی که در کمتر کتاب روش تحقیق به زبان پارسی به مطلب «خلاقیت» پرداخته‌اند، نویسندگان این کتاب فارغ از دیدگاه‌های کُنی و کیفی با دیدگاهی جامع موضوع مقوله‌ی روش تحقیق را مطرح نموده‌اند. شاید تقلیل‌گرایان که دانش شهرسازی را به کُنی و کیفی فروکاسته‌اند، و از همه مهم‌تر آنها را از یکدیگر جدا می‌سازند، در اینجا نیز مدعی شوند که بحث خلاقیت موضوعی کیفی (یا هنری) است و برنامه‌ریزی برای ابداع راهکارهای خود نیازمند به خلاقیت نمی‌باشد. علی‌رغم این دعای، بیش از این نمی‌خواهم موضوع را بسط دهم زیرا محتوای این کتاب به خوبی به مسأله‌ی خلاقیت پرداخته و صورت بحث را گشوده است؛ فلذا بهتر است برای درک موضوع تحقیق در شهرسازی متن کتاب به صورت دقیق مطالعه شود. از دیگر مزایای کتاب حاضر دیدگاه مشارکتی است، چرا که مشارکت خود یک شیوه‌ی خلاقانه محسوب می‌شود. این گفته‌ی بزرگان شهرسازی را فراموش نمی‌کنیم که: «شهرها را مردم می‌سازند» نه شهرسازان، نه معماران، نه سیاستمداران، نه بنگاه‌داران املاک و ... به جز آنها؛ چرا که مردم بر اساس بنیان‌های تمدنی، اندیشه‌ها، خواست‌ها، و مطلوبیت‌های خویش و بر پایه‌ی ضرورت‌های زندگی و فرهنگ شهرنشینی خاص خود شهرها را می‌سازند و به فضای شهری هویت می‌بخشند. کار شهرسازی کمک به آنها برای بهبود محیط و فضای شهری است. شهرسازان برای کشف راهکارها و رهنمودها نیازمند هم‌اندیشی با مردم هستند، چرا که مردم (اعم از پیر و جوان و زن و مرد) در مورد محیط زیست خود نظر دارند. به عبارت دیگر، دوران قهرمانان شهرسازی و شهرهای درخشان گذشته است و عصر شهرسازی انسان‌مدار آغاز گردیده است. حل مسائل شهری مستلزم آگاهی از فلسفه‌ی زندگی اجتماعی انسانهاست، امری که

در عصر مدرن به علت غلبه‌ی راه و ساختمان و اتومبیل از آن غفلت شده است. امروزه شهروندان در اندیشه‌ی شهر انسانی انسان‌محور هستند.

مقصود از این نکات - که به اختصار بیان شد - ارزش‌گذاری به دیدگاه نویسندگان این کتاب است، که به نوع خاصی به شهرسازی نگریسته‌اند. این کتاب توسط پنج نفر از دانش‌پژوهان دوره‌ی دکتری شهرسازی دانشگاه آزاد اسلامی قزوین فراهم آمده است. کتاب حاضر با راهنمایی و زیر نظر استاد ارجمند دکتر نوید سعیدی رضوانی انتظام یافته‌است که علی‌رغم فشرده‌گی حاوی روش‌ها، رویکردها، و نگرش‌های نوین و ارزشمند است. موفقیت بیشتر را برای پدیدآوردن‌گان این کتاب آرزو مندیم.

احمد سعیدنیا

فهرست مطالب

۵	پیشگفتار / احمد سعیدنیا
۱۳	مقدمه

بخش اول - شناخت مسأله و مسأله‌یابی / نرجس سادات قاطمی

۱۷	مقدمه
۱۸	مراحل تحقیق و شناخت مسأله‌ی تحقیق
۲۰	تعریف مسأله
۲۵	مسأله‌ی خلاق
۳۰	جایگاه مسأله‌یابی در فرآیند هفتمرحله‌ای کیوی
۳۳	کاربرد مسأله و مسأله‌یابی در شهرسازی
۳۵	جمع‌بندی
۳۶	منابع

بخش دوم - روش خلاقانه‌ی حل مسأله / میلاد همافر

۳۷	مقدمه
۳۸	خلاقیت چیست؟
۴۰	حل مسأله چیست؟
۴۲	اتصال میان تفکر خلاقانه و حل مسأله
۴۵	فرآیند حل خلاقانه‌ی مسأله
۵۸	کاربرد روش‌های افزایش خلاقیت در فرآیند تحقیقات علمی
۵۹	کاربرد روش‌های خلاقانه در حل مسائل شهری
۶۲	جمع‌بندی
۶۴	منابع

بخش سوم - ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات

۶۵	مقدمه
	گروه متمرکز / فائزه مهری
۶۶	مقدمه
۶۷	هدف از تشکیل گروه متمرکز
۶۸	ابزارهای مورد نیاز
۷۱	مقدمات برگزاری گروه متمرکز
۷۲	مراحل هدایت گروه متمرکز
۷۷	جایگاه گروه متمرکز در فرآیند هفتمرحله‌ای کیوی
۷۸	نمونه‌ای از کاربرد گروه متمرکز در شهرسازی
۷۹	جمع‌بندی
۸۰	منابع

گشت‌های هدایت‌شده / رابعه رحیمی

۸۱	مقدمه
۸۶	نحوه‌ی انجام یا اجرای روش گشت‌های هدایت‌شده
۹۱	جایگاه گشت‌های هدایت‌شده در فرآیند هفتمرحله‌ای کیوی
	کاربرد روش گشت‌های هدایت‌شده در شهرسازی (بررسی مطالعه‌ی موردی «درک کودکان از مرکز شهر انسکده در هلند»
۹۳	با به کارگیری روش‌های خلاق)
۱۰۰	جمع‌بندی
۱۰۱	منابع

نقشه‌برداری رفتاری / نرجس سادات فاطمی

۱۰۳		مقدمه
۱۰۴		معرفی روش نقشه‌برداری رفتاری
۱۰۶		نظریه‌ی قرارگاه رفتاری
۱۱۷		جایگاه نقشه‌برداری رفتاری در فرآیند هفته‌مرحله‌ای کیوی
۱۱۸		کاربرد روش نقشه‌برداری رفتاری در شهرسازی
۱۱۹		جمع‌بندی
۱۲۰		منابع

کارگروه طراحی / مهرنوش حسن‌زاده

۱۲۱		مفهوم مشارکت اجتماعی
۱۲۴		کارگروه طراحی چیست؟
۱۳۱		جایگاه روش کارگروه طراحی در فرآیند روش تحقیق کیوی
۱۳۲		جمع‌بندی
۱۳۳		منابع

روش تحقیق هرمنوتیک / میلاد همافر

۱۳۵		مقدمه
۱۳۵		روش تحقیق هرمنوتیک
۱۴۱		کاربرد روش هرمنوتیکی در مطالعات شهری
۱۴۴		جمع‌بندی
۱۴۵		منابع

بخش چهارم - روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها و چالش‌های آن

۱۴۷		مقدمه
-----	-------	-------

روش‌های تجزیه و تحلیل داده‌ها / مهرنوش حسن‌زاده

۱۴۸		جایگاه روش‌های تجزیه و تحلیل اطلاعات در شهرسازی
۱۶۵		جمع‌بندی
۱۶۶		منابع

چالش‌های تحلیل داده‌ها در پژوهش / فائزه مهری

۱۶۹		مقدمه
۱۷۱		فرآیند تحلیل کیفی در نظریه‌ی زمینه‌ای
۱۸۲		جایگاه چالش‌های تحلیل داده‌های کیفی در فرآیند هفت‌مرحله‌ای کیوی
۱۸۳		جمع‌بندی
۱۸۴		منابع

بخش پنجم - چالش‌های کاربست و نتیجه‌گیری / رابعه رحیمی

۱۸۵		مقدمه
۱۸۵		تعاریف و مفاهیم کاربست یافته‌ها و نتایج پژوهش
۱۸۹		ایجاد کاربست یافته‌ها و نتایج پژوهش
۱۹۵		تسهیل کاربست یافته‌ها و نتایج پژوهش
۱۹۷		جایگاه کاربست یافته‌های پژوهش در فرآیند تحقیق از نگاه کیوی
۱۹۹		چالش‌های کاربست نتایج و یافته‌های پژوهش‌های شهری
۲۰۲		جمع‌بندی
۲۰۳		منابع

مقدمه

پژوهش در حوزه‌ی مسائل شهری به طور اجتناب‌ناپذیری با علوم اجتماعی، مطالعات فرهنگی، و علوم فنی و مهندسی گره خورده‌است. پیچیدگی و ابعاد مختلف مسائل شهری از یکسو و گسترده‌ی وسیع مطالعات شهری از سوی دیگر، پژوهش‌های این حوزه را نیازمند به کارگیری روش‌ها و ابزارهای متنوع، خلاقانه، و ابداعی در فرآیند پژوهش می‌کند. در میان متون مرتبط با روش تحقیق کمتر تألیف یا ترجمه‌ای با تمرکز بر مطالعات شهری می‌توان یافت، لذا پژوهشگران این حوزه ناچار به مطالعه‌ی کتب روش تحقیق سایر رشته‌های علمی و کاربردی، و ابزارهای و ابزارهای پیشنهادی منابع مذکور هستند. گرچه به سبب ویژگی‌های مطالعات این حوزه انطباق نسبی میان روش تحقیق در مطالعات شهری با سایر شاخه‌های علمی وجود دارد اما در خصوص رویکردها و ابزارهای کاربردی، بنا به فقدان دقت کافی ابزارها عدم همخوانی با موضوع مورد مطالعه و امکان انطباق‌ناپذیری دور از ذهن نخواهد بود. فقدان دقت و مهارت و تسلط پژوهشگر بر موضوع پژوهش از یکسو، و فقدان شناخت لازم روش‌ها و ابزارهای مختلف تحقیق از سوی دیگر، عوامل افزایش احتمال خطا در فرآیند تطبیق تلقی می‌شوند. همین امر کیفیت پژوهش را تا حد زیادی وابسته به مهارت‌های قبلی پژوهشگر می‌کند که خود آفتی مهم برای پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویان به حساب می‌آید، زیرا هر پژوهشگر جوانی در آغاز راه از مهارت و تسلط بالا بر علوم مختلف و مباحث پیچیده و بنیادین روش تحقیق و توانایی تطبیق صحیح برخوردار نیست. با این تفاسیل، خلاء منابع تخصصی روش تحقیق در حوزه‌ی مسائل شهری با هدف هدایت صحیح پژوهشگران جوان، بویژه در فرآیند تدوین پایان‌نامه‌ها و رساله‌های تحصیلی، به شدت محسوس است.

کتاب حاضر که بخشی از مطالعات پژوهشگران دکتری شهرسازی در حوزه‌ی روش تحقیق، با محوریت کشف رویکردها و ابزارهای پژوهش خلاقانه در مسائل شهری، می‌باشد برخی از رویکردها و ابزارهای خلاقانه در مطالعات شهری را معرفی می‌نماید. شیوه‌ی انتخاب ابزارها و حوزه‌های مورد بررسی در این کتاب علاوه بر در نظر داشتن متون مختلف و تجربیات متعدد پژوهشگران داخلی و خارجی برگرفته از تجربه‌ی نگارندگان در

مطالعات شهری و همچنین هدایت و قضاوت پایان‌نامه‌های دانشگاهی و آگاهی از کاستی‌های موجود در بخش روش‌شناسی، نتیجه‌گیری، و کاربست پایان‌نامه‌های دانشگاهی است. تأکید ویژه‌ی این مجموعه برخلافانه بودن ابزارها ناشی از ساختار تکراری و خلاء عمیق خلاقیت در شیوه‌ی مسأله‌یابی، طرح مسأله، و انتخاب ابزارهای جمع‌آوری اطلاعات، چه در پژوهش‌های دانشگاهی و چه در سایر مطالعات شهری سازمان‌های درگیر با مسائل شهری، بوده است. به عبارتی، فقدان خلاقیت و انجام تحقیقات مشابه، بدون در نظر گرفتن جنبه‌های مختلف مسأله، پژوهشگران را به طرح مسائل تکراری سوق داده است، و رویکردهای تکراری در مواجهه با یک مسأله، همراه با بررسی نکردن ابعاد مختلف موضوع و فقدان ابزارهای ابتکاری، سبب شده است علی‌رغم تعدد مطالعات در برخی حوزه‌های شهری این مسائل همچنان بی‌پاسخ باقی بمانند. مسأله‌یابی و حل مسأله‌ی خلافانه می‌تواند پژوهشگران این حوزه را به کشف مسائل بشادین و یا کشف روابط واقعی میان متغیرها و توجه به زوایای دیده نشده‌ی مطالعات قبلی رهنمون سازد.

این نوشتار در پنج فصل تنظیم شده است، و ساختار آن منطبق با ساختار کتاب "روش تحقیق" نوشته‌ی ریمون کیوی (به عنوان یکی از مشهورترین آثار مرجع در حوزه‌ی روش تحقیق) می‌باشد. فصل اول این مجموعه به بحث پیرامون اولین گام در فرآیند پژوهش می‌پردازد و چالش‌های پیش‌روی مسأله‌یابی و تعریف دقیق مسأله را تشریح می‌کند. با توجه به دیدگاه محوری این مجموعه، فصل دوم به تدقیق مفهوم خلاقیت، تقویت خلاقیت در افراد، و تطبیق ابزارهای تفکر خلافانه در حل فرآیند تحقیق پرداخته و در تلاش است پیوندی میان مبانی خلاقیت و روش تحقیق به طور عام و فرآیند حل مسأله در مطالعات شهری به طور خاص فراهم نماید. فصل سوم با تکیه بر ابزارهای جمع‌آوری و مشاهده برخی از ابزارهای قابل کاربرد و نوآورانه را در فرآیند مطالعات شهری معرفی می‌نماید و، ضمن معرفی شیوه‌ی کاربرد و روش اجرا، چالش‌ها و تجربیات پژوهشگران را از کاربست این ابزارها در مطالعات شهری مرور می‌کند. فصل چهارم ابتدا به بررسی شیوه‌های مختلف تجزیه و تحلیل اطلاعات پرداخته و در ادامه با مرور شیوه‌های ارزیابی بر آن است راهنمایی برای پژوهشگران حوزه‌ی مسائل شهری در انتخاب روش مطلوب ارزیابی فراهم آورد. فصل پایانی علاوه بر مرور چالش‌های موجود در بخش نتیجه‌گیری پژوهش‌های شهری به آسیب‌شناسی مهم‌ترین و عمومی‌ترین کاستی‌ها در پژوهش‌های شهری نظر دارد.

هدایت و بازبینی بخش‌های مختلف این نوشتار بر عهده‌ی دکتر نوید سعیدی رضوانی قرار داشت. پژوهشگران این مجموعه عبارتند از: مهندس میلاد همافر (تهیه‌ی روش‌های خلافانه‌ی حل مسأله و روش تحقیق هرمنوتیکی)، مهندس نرجس سادات فاطمی (تهیه‌ی فصل شناخت مسأله و مسأله‌یابی و تکنیک نقشه‌برداری رفتاری)، مهندس رابعه رحیمی (تهیه‌ی ابزار گشت هدایت‌شده و چالش‌های کاربست و نتیجه‌گیری)، مهندس مهرنوش حسن‌زاده (تهیه‌ی بخش کار گروه طراحی و روش تجزیه و تحلیل داده‌ها)، مهندس فائزه مهری (تهیه‌ی گروه متمرکز و چالش‌های تحلیل داده‌ها).

لازم است از ریاست محترم دانشکده‌ی شهرسازی و معماری دانشگاه آزاد اسلامی قزوین جناب دکتر حسین سلطان‌زاده، و ریاست گروه دکتری شهرسازی دانشکده جناب دکتر منوچهر طبیبیان، جهت فراهم‌سازی زمینه‌ی لازم برای تألیف و چاپ این مجموعه تشکر ویژه نماییم. همچنین تشکر و قدرانی ویژه‌ی خود را از استاد فرهیخته و گرانقدر جناب مهندس احمد سعیدنیا که نگارش پیشگفتار این مجموعه را به عهده گرفتند ابراز می‌نماییم. در پایان از تلاش‌های نرجس‌سادات فاطمی، میلاد همافر و رابعه رحیمی در سازماندهی و ویرایش نهایی کتاب و پیگیری سایر امور مربوط به چاپ سپاسگزاری می‌شود.

گروه تألیف

زمستان ۱۳۹۳

www.ketab.ir